

Akademik Prof. dr NIKOLA UZUNOV

POLAZNE TEZE ZA JEDNU TEORIJU
/NE/ZAPOSLENOSTI
U SOCIJALISTIČKOM SAMOUPRAVNOM DRUŠTVU

Opšte je poznata činjenica da je nezaposlenost već dugo jedan od najtežih socijalnih i ekonomskih problema Jugoslavije. Danas je ona dostigla dramatične razmere. Stopa nezaposlenosti od 15% je, za svakog ekonomistu — nepodnošljivo stanje.

Međutim, za specifične uslove socijalističkog samoupravnog društva ekonomska nauka nije izgradila posebnu teoriju (ne)zaposlenosti. Objavljen je veliki broj napisa, informacija, članaka, naučnih saopštenja, pa čak i nekoliko studija, ali još uvek nemamo zaokruženu teoriju koja bi fundamentalnim saznanjima sublimirano objašnjavala pojave zapošljavanja i nezaposlenosti u ovim posebnim uslovima. Razumljivo, teorija ne bi bila sama sebi svrha. Ona nije potrebna jedino radi obogaćivanja ekonomske nauke, već je neophodna radi smišljene, konzistentne i efikasnije politike zapošljavanja.

Ova politika se sada vodi prakticistički. Njoj nedostaje strategija, mada se ne može pohvaliti ni nekom naročitom taktikom. Zapošljavanje se mahom vrši spontano i pojedinačno, često bez stvarne ekonomske potrebe. Ni poslovna politika organizacija udruženog rada nema nužne attribute. Pritisak mase nezaposlenih i snalaženja pojedinaca često dovodi do „udruživanja rada“ mimo potreba, a popunjavanje radnih mesta kod stvarnih potreba se vrši mehanički i tek se kasnije izgrađuje kakav-takav ekonomski radni odnos.

Današnje razvijeno kapitalističko društvo ima svoju teoretsku podlogu za politiku pune zaposlenosti. Prema osnovnim tezama ovog koncepta se i vodi politika zapošljavanja, mada se kraj-

nji cilj retko postigne. Utemeljivač ove teorije, Kejn z, je krenuo upravo iz stanja velike nezaposlenosti usled duboke ekonomske krize. On nije predložio neki program, ali je objasnijo funkcionisanje sistema zapošljavanja u novim uslovima ovog razvijenog društva.

U 1936. godini Kejn z je pisao: „Naš je sadašnji cilj da otkrijemo šta je to što u svakom datom času određuje nacionalni dohodak jednog datog privrednog sistema i (što je gotovo isto) iznos njegove zaposlenosti; ovo u tako složenoj studiji kao što je ekonomika, u kojoj se ne možemo nadati da ćemo doći do potpuno tačnih generalizacija, znači činioce čije promene bitno utiču na naš problem. Naš bi krajnji zadatak mogao da se sastoji u izboru onih promenljivih koje bi, u privrednom sistemu u kakvom mi živimo, centralna vlast mogla sračunato da nadgleda i da njima upravlja“.¹

Nakon što je ukazao koje su ove promenljive Kejn z nastavlja: „Posebno je važna odlika našeg savremenog privrednog sistema da, iako je podložan velikim kolebanjima u pogledu proizvodnje i zaposlenosti, on ipak nije naročito nestalan. Ustvari, izgleda da sistem može da ostane hronično u stanju aktivnosti koja je niža od normalne i to bez ikakve upadljive tendencije bilo u pravcu obnove bilo u pravcu potpunog rasula. Štaviše, iskustvo ukazuje na to da je puna zaposlenost, ili čak i stanje koje se približava punoj zaposlenosti, retka i kratkotrajna pojava. Kolebanja mogu da započnu iznenadno, ali izgleda da potpuno prestaju pre nego što odu u krajnost, tako da se naša redovna situacija ogleda u jednom srednjem stanju koje nije očajno, ali nije ni zadovoljavajuće“.²

Međutim, Kejn zova teorija zaposlenosti se ne može ni delimično koristiti za socijalistički samoupravni sistem. Mada je savremena, ona se odnosi na današnji, razvijeni, ali kapitalistički sistem. Ovo ne iz nekih ideoloških razloga već zbog činjenice da su elementi tog sistema (zavisne i nezavisne promenljive) različiti od naših. Zapošljavanje u socijalističkom samoupravnom društvu ne zavisi od efektivne tražnje na tržištu, ni od sklonosti štednji stanovništva, ni od pouzdanja u pogledu očekivanog prinosa ili psihološkog stava prema likvidnosti, pa čak ni od kretanja najamnina, (odnosno ličnih dohodaka), ni od visine kamatne stope. Zbog toga, originalni Kejn zovi predlozi mera za ekonomsku politiku kao što su preraspodela nacionalnog dohodka radi povećanja efektivne tražnje, ili snižavanje kamatne stope radi povećanja granične efikasnosti kapitala (investicionih ulaganja), ili javni radovi, ne mogu kod nas predstavljati poluge za pokretanje procesa zapošljavanja. Tome će malo doprinositi i mnoge od mera koje se na bazi ove fundamentalne teorije primenjuju u razvijenim kapitalističkim zemljama u novije vreme.

¹ John Maynard Keynes: Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca, „Kultura“, Beograd, 1956, str. 278.

² Cit. delo, str. 280.

Marksova teorija o rezervnoj armiji se odnosi na kapitalističko društvo, starije ili današnje. Ovakva „rezerva“ je potrebna i korisna samo kapitalu. Prenaseljenost je samo relativna, a ne i apsolutna, tj. relativna u odnosu na potrebe kapitala, a ne i u srazmeri sa količinom sredstava za egzistenciju stanovništva. „Tako dakle, kaže Marks, relativno suvišno stanovništvo sačinjava pozadinu za kretanje zakona tražnje i ponude rada... Kapital deluje jednovremeno na obe strane. Ako njegova akumulacija s jedne strane uvećava tražnju za radom, s druge strane ona uvećava ponudu radnika „oslobađajući“ ih, dok pritisak nezaposlenih nagoni zaposlene da daju više rada, dakle u izvesnom stepenu čini da ponuda rada bude nezavisna od ponude radnika.“³

Ipak, danas se može postaviti pitanje da li Marksova teza o sporijem rastu promenljivog kapitala kako u odnosu na rast konstantnog kapitala, usled tehničkog progressa, tako i u odnosu na rast radne snage (stanovništva) ne izražava opštu zakonitost savremene istorijske epohe čovečanstva, kako kapitalizma tako i socijalizma. Tehnički progres je društveni fenomen istovetan za oba sistema. Porast stanovništva je podjednako zavisano od procesa industrijalizacije, urbanizacije i masovnog obrazovanja. Iskustvo socijalističkih zemalja tokom više decenija pokazuje da kod vitalnih stopa stanovništva jedva da se može govoriti o posebnom kapitalističkom i posebnom socijalističkom zakonu stanovništva.

Ipak, zapošljavanje i višak radne snage (nezaposlenost) nisu identične pojave u oba sistema — ne zavise od istih elemenata (zavisnih i nezavisnih varijabli). Organski sastav kapitala (proporcije stalnih i obrtnih sredstava) kao i faze demografske tranzicije imaju svoje implikacije, ali zaposlenost je fenomen koji spada u krug produkcionih odnosa, tj. mnogo više je ovisna od vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, od društvene organizacije rada i slično, nego od razvika proizvodnih snaga, od napretka nauke i tehnike, i slično.

Administrativno-centralistički socijalistički sistem ima svoj postulat o punoj mobilizaciji i planskom raspoređivanju radne snage koji se konsekvantno sprovodi pa se tako u praksi postiže puna zaposlenost. Ovo nije teorija već samo teza. Umesto teorije zaposlenosti već davno je pokušano da se definiše posebni zakon stanovništva. Tako, 1955. godine u zvaničnom udžbeniku političke ekonomije u Sovjetskom Savezu je bilo rečeno da „socijalistički zakon stanovništva se izražava u stalnom i visokom prirastu stanovništva, uz racionalno i puno korišćenje njegovog radno sposobnog dela u interesu celog društva.“⁴

Nakon toga, tridesetogodišnja praksa je opovrgla tezu o stalnom i visokom prirastu stanovništva kao i o racionalnom korišćenju radne snage — ali je potvrdila postulat o punom korišćenju radnosposobnog dela stanovništva. Ovo se odnosi ne samo na SSSR već na

³ Karl Marks: Kapital, knjiga I, „Kultura“, Beograd, 1974., str. 534—535.

⁴ „Политическая экономия. Институт экономики. Академия наук СССР, Москва, 1955, str. 581.

sve socijalističke zemlje sa administrativno-centralističkim sistemom.

Naša, jugoslovenska, kritika ovih teza ukazuje na zanemarivanje produktivnosti rada u tom sistemu, što nije sasvim tačno. Problem produktivnosti rada ovaj sistem nastoji da reši poboljšavanjem organizacije rada, podsticanjem veće intenzivnosti i boljim korišćenjem radne snage. Ono što se stvarno prenebregava je problem kombinacije i alokacije faktora proizvodnje. Teza o punoj mobilizaciji se podjednako primenjuje kako na radnu snagu tako i na sredstva za rad i predmet rada (prirodna bogatstva), ali u datim, tj. raspoloživim proporcijama, a ne u optimalnoj kombinaciji. Pri odsustvu ekonomskih cena faktora proizvodnje politika se svodi za njegovo puno fizičko korišćenje, što nalikuje na neku vrstu naturalne proizvodnje, iako u inače tehničko-tehnološki visoko razvijenom obliku privređivanja.

Prema tome, administrativno-centralistička ekonomija nema izgrađenu neku zaokruženu teoriju zaposlenosti da bismo mogli razmišljati o eventualnoj prilagodljivosti samoupravnom sistemu. Teza o automatskom mobiliziranju (uključivanju) raspoložive radne snage može imati izvanredne socijalne efekte, ali ne i ekonomske. Osim toga, ona može praktično da se primenjuje samo u jednom stvarno administrativno-centralističkom sistemu sa propisanom raspodelom, jedinstvenom sistemu nagrađivanja radne snage i slično. Samoupravno-tržišni sistem ne može preuzeti ove prerogative a da se ne izvitoperi ili degradira.

Socijalistički samoupravni sistem u jugoslovenskoj praksi ima izvrnuti „model“ korišćenja faktora proizvodnje. Pri obilju radne snage i velikoj oskudici kapitala proizvodne organizacije su orijentisane što većem angažovanju sredstava za proizvodnju i zanemaruju novo zapošljavanje. Gdegod je moguće vrši se supstitucija rada kapitalom, a nikad obrnuto. U organizacijama udruženog rada stvarno ima viška zaposlenih ali ne usled neke svesne orijentacije ka ovom faktoru već, jednostavno, zbog stalnog pritiska nezaposlenih. U organizacijama ima i nedovoljnog korišćenja kapaciteta (sredstava za rad) mada iz drugih razloga. Može se navesti nekoliko osnovnih uzroka za ovaj izvrnuti „model“.

Prvo, tome vodi ideološko negiranje kategorija cena faktora proizvodnje u socijalizmu. Smatra se da pošto u socijalizmu radna snaga nije roba onda ne može imati ni cenu. Kamata nikada do sada nije tretirana kao cena društvenog kapitala, a pitanje rente kao cene za pravo korišćenja predmeta rada (prirodnih bogatstava) je još manje rešeno. Tako se dobija stanje u kome po pitanju kombinacije i alokacije faktora proizvodnje samoupravno-tržišni sistem se nije pomakao dalje od administrativno-centralističkog. Ovo je pitanje same ekonomske nauke jer je ona dovela do izvrnutih ideoloških shvatanja. Ova nauka treba i da teoretski reši pitanje cena faktora proizvodnje u socijalizmu — fundamentalnim tezama, ali koje bi bile široko prihvaćene.

Drugo, tome je sve do sada vodilo i etatističko odlučivanje kod investicionih ulaganja. Etatistički uređeni kreditno monetarni i devizni sistem bili su korišćeni za izgradnju objekata započetih odlukom ili inicijativom organa društveno-političkih zajednica i društveno-političkih organizacija. Tome su služile i nerealne kamate, inflatorno kreditiranje, obimni inostrani krediti, nerealni devizni kursevi, pokrivanje investicionih prekoračenja, odlaganje anuiteta itd. Zanimarivanje objektivne uslovljenosti ovih ekonomskih kategorija je stvorilo varljivo obilje kapitala, i to „jeftinog“ kapitala. Bilo je lakše manipulirati ovako rasplodljivim faktorom proizvodnje, a radna snaga, mada isto tako obimna, ima ipak svoju volju i svoja pravila ponašanja.

Treće, uzrok izvrnutog „modela“ faktora proizvodnje predstavlja i automatsko korišćenje (transfer) tehničkog progressa iz razvijenog kapitalističkog društva. Kao što je opšte poznato, tamo tehnički progres ima radno-štednu orijentaciju upravo usled drugačijeg društvenog uređenja. Ova orijentacija je suprotna raspoloživosti faktora kod nas (na sadašnjem nivou razvijenosti). Svakako, rešenje se ne nalazi u neprihvatanju ovog tehničkog progressa, ali pri jednom realnijem sistemu cena faktora i ovaj transfer bi postao realniji.

Izvrnuti je bio do skora i „model“ alokacije i lokacije faktora proizvodnje. U regionima sa najvećom ponudom radne snage i sa najvećom oskudicom kapitala razvijale su se kapital-intenzivne grane — i obrnuto. I tu je ideologija imala veliki uticaj. Smatralo se da treba najpre stvoriti „bazu“ za privredni razvitak u svakom području za sebe, i da takvu bazu predstavlja teška industrija, znači energetika, rudarstvo, metalurgija — bez obzira na prenaseljenost i nezaposlenost. Tome je doprineo i nizak nivo tehničko-tehnoloških znanja, ne samo kadrova u oblasti proizvodnje već i rukovodilaca u društveno-političkim zajednicama i društveno-političkim organizacijama jer etatističko-birokratsko ponašanje uključuje ambiciju da i sam rukovodilac razume tehnologiju novog projekta za koji odlučuje. Savremena radno-intenzivna prerađivačka industrija koristi složene tehnološke procese, osim ako se ne radi o tekstilnoj konfekciji i slično.

U pristupu ka teoriji (ne)zaposlnosti u socijalističkom samoupravnom društvu treba imati u vidu i činjenicu postojanja nekih protivurečnosti koje je ideologija prenebregnula ili, čak, je očekivala blagotvornu situaciju umesto suprotnosti. Međutim, praksa od nekoliko decenija je i ovde ukazala na nerealnost ovakvih očekivanja. Sada, nakon doživljenog iskustva od nekoliko decenija treba konstatovati činjenice, napuštajući ideološke predrasude.

Sukob ličnog i opšteg interesa je prva od ovih protivurečnosti. Ni samoupravno socijalističko društvo nije harmonična zajednica „svesnih“ ljudi koji će uvek stavljati opšte interese ispred ličnih. Obrnuto od ovakvog očekivanja mnogo je češći slučaj, čak i pravilo, da se polazi iz ličnih interesa. Socijalistička revolucija

je učinila svoje eksproprijacijom neradne privatne svojine i podruštvljavanjem svojine nad sredstvima za proizvodnju u krupnoj privredi, a ovo nije mali rezultat. Ali, radna sposobnost čoveka se ne može ekspropriisati niti podruštвити, mada su proces rada i način proizvodnje društveni. Protivurečnost je upravo u tome da kod lične radne sposobnosti treba organizovati proizvodnju u društvenoj svojini.

Ova protivurečnost se najviše ispoljava u vezi sa raspodelom dohotka, ali nastaje već kod udruživanja rada pa je zato tu spominjemo u vezi sa problematikom zaposlenosti. Kod udruživanja radnik polazi od svog ličnog a ne od društvenog interesa. Ali u društvenoj proizvodnji on mora da uvažava i društveni interes zakonitosti razvijene i podruštvljene proizvodnje. Dosadašnja sistemska rešenja samoupravne privrede su uspela kako-tako da razreše ovu protivurečnost u oblasti raspodele, ali nisu uspela i u oblasti udruživanja rada (zapošljavanja). Lični interes zaposlenog zanemaruje problem nezaposlenih i prepušta ga društvu. Ono, međutim, nema snage da ga rešava jer je prenelo sredstva za proizvodnju, uključujući i akumulaciju, na samostalno raspolaganje od strane radnih kolektiva.

Solidarnost radnog kolektiva umesto solidarnosti radničke klase je druga protivurečnost koju treba imati u vidu. Ona se može konstatovati posmatranjem ponašanja i doživljenim iskustvom. Čudna situacija ali je činjenična. Verovatno niko od starih revolucionara i radničkih tribuna nije mogao da je zamisli. Očekavala se solidarnost radnika svih zemalja, a nema je ni u krilu jedne zemlje. I ne zbog višenacionalnosti jer je nema ni kod radničke klase istog naroda ili narodnosti. Radnici (svi zaposleni) su spremni da pomognu svog druga i kolegu u radnom kolektivu, čak i da tolerišu nekvalifikovane radnike, čak žrtvujući ponešto od svog ličnog interesa — ali ne i one van radnog kolektiva. (Osim kod društveno-organizovanih akcija, što i nije prava solidarnost).

Ova protivurečnost se najviše ispoljava upravo po pitanju zaposlenosti i nezaposlenosti. Radni kolektiv brani višak već zaposlenih u organizaciji ali stavlja krute barijere za nezaposlene. Kod popunjavanja upražnjenih radnih mesta se rado primaju deca zaposlenih u kolektivu, ali ne tako lako drugi nezaposleni. Plaća se školovanje i prekvalifikacija zaposlenih, a počelo je da se traži otkupljivanje radnog mesta od drugih, itd. Ova protivurečnost krnji princip udruživanja rada i pretili da instituciju društvene svojine pretvori u kolektivnu.

Nepoklapanje solidarnosti radnog kolektiva sa solidarnošću radničke klase je specifičnost upravo samoupravnog socijalističkog društva. U kapitalističkom se radnička klasa ujedinjuje u borbi protiv ukupnog kapitala (i traži punu socijalnu zaštitu nezaposlenih), a u administrativno-centralističkom sistemu država obezbeđuje jednaki tretman radnika cele zemlje. Da li će društvo u samoup-

ravnom sistemu uspeti da postigne solidarnost svih radnika? To će pokazati budućnost a sada imamo kao činjenično stanje pomenutu protivurečnost.

Pored već iznetog, ovde se mogu navesti nekoliko polaznih osnova kao razmišljanje za jednu zaokruženu teoriju zaposlenosti i nezaposlenosti koja bi se odnosila na specifične uslove socijalističkog samoupravnog društva. Razumljivo je, za samu teoriju su nužna mnogo dublja istraživanja, i, što je još važnije, nužna je rasprava i sučeljavanje različitih gledišta da bi se stiglo do sinteze. Ipak, kao polazne teze mogu poslužiti sledeće konstatacije i ekonomska logiziranja:

1. *Kombinacija i alokacija faktora proizvodnje zavisi od nivoa opšte društvene razvijenosti, a ne od njihove raspoloživosti.* To je sada slučaj zbog odsustva sistema cena faktora, ali, i kad se takav sistem izgradi ova uslovljenost će se malo korigovati. Organi planiranja društveno-političkih zajednica i samoupravni radni kolektivi u svojoj investicionoj aktivnosti mnogo više su orijentisani prema kapitalu i ka eksploataciji prirodnih resursa nego prema radnoj snazi. Struktura privrede i faze prerade materijala zavise od tehničko-tehnoloških znanja, a ne od drugih faktora proizvodnje;

2. *Zapošljavanje nije ovisno od kolebanja tempa (stope) privrednog razvoja već je konstanta.* Godišnja i višegodišnja kolebanja privredne aktivnosti, oscilacije, konjunkturna kretanja i sl. imaju mali uticaj na rast zaposlene radne snage. (Godišnja stopa porasta broja zaposlenih u Jugoslaviji iznosi 3⁰/₀—2⁰/₀ mada se stopa rasta društvenog proizvoda kreće od 6⁰/₀ do 1⁰/₀, čak i sa još većim ekstremima). Socijalni problem mase nezaposlenih i zapošljavanje kao životno pitanje pojedinaca vrše snažan pritisak na privredne i neprivredne delatnosti, kao i na poslovodne organe organizacija udruženog rada, što, na kraju krajeva, zapošljavanje se postiže čak i sa opadanjem produktivnosti rada;

3. *Ekonomske cene faktora proizvodnje su neophodne kategorije da bi došlo do izražaja pravilo supstitucije.* Nema nikakvog razloga da društveni kapital, radna snaga i prirodni resursi ne dobiju pravu ekonomsku cenu u samoupravnom socijalističkom društvu. Ove su cene neophodne za normalno funkcionisanje samoupravnog sistema. (Po analogiji, kao što je neophodan i tržišni mehanizam). Za faktore proizvodnje u ovom sistemu nema pravog tržišta, a verovatno neće ga ni biti, pa i nije neophodno, kao što je nužno za promet robe na primer. Ali cene faktora mogu biti ekonomske i bez tržišnog mehanizma. Polazeći od objektivnih ekonomskih zakonitosti one se mogu modelski formirati, ali bez subjektivnih i volontarističkih odstupanja od modela iz ideoloških, političkih ili socijalnih razloga. Kao što se vidi, kod ove teze o cenama faktora se ne uzima činjenično stanje kao elemenat za teoriju (ne)zaposlenosti već se polazi od ekonomske logike, što metodološki nije neispravno pod uslovom da logiziranje dobije društvenu verifikaciju — u nauci ili u praksi;

4. *Demografska tranzicija ima jaki uticaj kako na obim nezaposlenosti tako i na migraciju radne snage.* Samoupravni ekonomski sistem ne može postići punu zaposlenost (aktiviranje sveukupne radne snage) na niskom nivou razvijenosti i nedovoljne akumulacije a pri visokom prirastu stanovništva, jer mora uvažavati objektivne zakonitosti. S druge strane, na višem nivou razvijenosti i višoj fazi tranzicije stanovništva ovaj sistem može postići punu zaposlenost, jer mu nisu potrebne nikakve „rezerve“ radne snage. Međuregionalna migracija smanjuje nezaposlenost iz područja gde je ona velika, ali se ipak zadržavaju velike regionalne razlike. Razvijenija područja primaju onoliko dopunske radne snage koliko im je neophodno. Međuregionalna mobilnost kapitala ne deluje na zaposlenost i nezaposlenost jer je vrlo mala. Samoupravni sistem nije stvorio tržište kapitala, niti samoupravno udruživanje rada i sredstava bez administrativne prisile ili inicijative, i verovatno neće ga ni stvoriti;

5. *Samoupravna raspodela dohotka ne omogućava normalno odvijanje proširene reprodukcije ako se ne propiše obavezna akumulacija.* Ova raspodela obezbeđuje reprodukciju radne snage ali ne i povećanu zaposlenost, jer ne obezbeđuje širenje kapaciteta samofinansiranjem, tj. bez investicionih kredita iz bankarskog sistema, što i nije pravo samofinansiranje, mada se može postizati samoupravnim investicionim odlučivanjem. Obavezna akumulacija je neophodna ekonomska kategorija, kao i obavezna amortizacija;

6. *Institucija društvene svojine ne omogućava jednaka prava na rad, tj. na korišćenje sredstava za proizvodnju.* Sam čin prijema na rad novih radnika u radnim kolektivima predstavlja zapošljavanje, tj. poslodavački odnos. Prava udruženog rada stiču se nakon ovog čina;

7. *Aktivna politika zapošljavanja od strane društva je neophodni elemenat.* Samoupravni sistem ne ukida privilegije (zaposlenih) niti društvene nepravde (nezaposlenih). Ova politika mora biti sastavni deo planiranja razvoja a ne samo kao sastavni deo socijalnih mera;

8. *Individualni rad (samozapošljavanje) korišćenjem sredstava za proizvodnju u privatnoj svojini je normalna pojava.* Ona je savršeno spojiva sa principima socijalističkog samoupravnog društva. Ekonomski je korisna, socijalno opravdana, i ne remeti socijalističke produkcione odnose.

Naravno, lista ovih elemenata se može dopunjavati. Ali ono što je još više potrebno to je njihovo povezivanje u zaokruženu i konzistentnu teoriju koja bi objasnila funkcionisanje sistema zapošljavanja. Time bi se bolje razjasnio i kontradiktorni fenomen nezaposlenosti. I, razumljivo, čak i tada bi ova teorija bila samo sastavni deo opšte teorije samoupravnog društva.

Academician prof. dr Nikola UZUNOV

STARTING THESES FOR A THEORY OF (UN)EMPLOYMENT
IN A SOCIALIST SELF-MANAGED SOCIETY

(Summary)

The author has presented in his paper some theses for a theory of employment and unemployment under a specific conditions of a socialist self-managing society. It goes without saying that a theory would call for much deeper researches and, what is more important, for the confrontation of different views. However, the following statements and economic reasoning might serve as starting point:

1. The combination and allocation of factors of production depends on the level of the overall social development and not on their availability.

2. Employment does not depend on fluctuations in the rate of economic development but is constant.

3. Economic prices of factors of production are an inevitable category making possible the working of the law of substitution.

4. The demographic transition has a powerful influence both on the amount of unemployment and on the migration of the labour force.

5. The self-managing distribution of income enables no normal enlarged reproduction unless a compulsory accumulation is prescribed.

6. The institution of public ownership enables no equal right to work, i. e. no equal right to use the means of production.

7. An active policy of employment pursued by the society is an inevitable element. The self-managing system can abolish neither the privileges (of the employed) nor the social injustice (done to the unemployed). This policy must be an integral part of development planning and not only of social measures;

8. The individual work (self-employment) on privately owned means of production is normal. It is altogether compatible with principles of the socialist self-managing society. It is economically useful, socially justified and does not disturb socialist relations of production.

The list of these elements could be longer, of course. However, what is more important than listing them is to incorporate them into a consistent theory, which would explain the functioning of the employment system. In this way the contradictory phenomenon of unemployment could be also better explained. And, of course, this theory would be also then an integral part of the general theory of the self-managing society.

